

Csörsz Rumen István

PETŐFI-VERSEK ARANY JÁNOS DALLAMAIVAL*

I.

Arany János zenei képzettségéről keveset tudunk. A *Bolond Istók* II. énekének 55. strófája műkedvelő zenélésre utal, átlagos kottaismeretre, de *componálásra* is.¹ Pályája elején, Debrecenben vagy a színészturné során bizonyára mások gitárján játszott. A *Tamburás öreg úr* nehezen azonosítható hangszere is ebbe az irányba mutat. Jóllehet a *tambura* kifejezés Nagyszalontán a citerát jelölte,² valószínűleg Istók – aki a *Második énekből* kihagyott szakasz szerint „hallgatni eljárt egy vén tamburához”³ – nem citerázni tanult Debrecenben, hanem gitározni, vagyis a tréfás hangszernév már nála is a gitárt rejt. A kései vers hőse épp játékmódjával és repertoárjával árulja el, hogy nem citerán játszik, s nem is a valódi tamburan: „emlékezetes néki minden accord”, német dallamok, istenes énekek...⁴

Arany sokáig titokban tartotta a gitártudását; talán valamicske Nagykörosön megcsillant belőle, de nem adatható, hogy saját hangszere lett volna. A pesti tudós barátok emlékezete szerint 1870-ben árulta el, hogy öröme volt a gitározás. Salamon Ferenc szerezte be az első hangszert, amelyet a neves osztrák hangszerész, Peter Teufelsdorfer (Bécs, 1784 – Pest, 1845) készített. Az ekkor már legalább 30 éves gitárt tehát már csak másodkézből vehették meg. Egy újabb gitár megvásár-

* Írásom egyrészt egy megjelenés előtti tanulmányom részletein alapul: Csörsz Rumen István, *„A dalnok búja »méltóbb, új kobozzál: Arany János énekköltészeti programja és saját dallamai» = A kísérletező Arany*, szerk. GYAPAY László, Universitas, Budapest, 2023, megjelenés előtt. A IV. rész kifejezetten a mostani felkérésre készült.

1 ARANY JÁNOS, *Bolond Istók*. Kiadása: ARANY JÁNOS, *Elbeszélő költemények: Rózsa és Ibolya, Szent László füve, Murány ostroma, Losonczi István, Katalin, Bolond Istók, A Jóka öröge, A nagyidai cigányok, Az első lopás* = ARANY JÁNOS *Összes művei*, III., s. a. r. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1952, 180. A továbbiakban: AJÖM III.

2 TARI Lujza, *Gitár és „tambura”. A „hangzó művészet” Arany János életművében = „Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”*. Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai, szerk. CIEGER András, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Országos Széchényi Könyvtár – Universitas, Budapest, 2017, 67–88, 70–71.

3 AJÖM III, 325.

4 A mai tamburazenekar, amelyben a bráctambura akkordhangszerként szerepel, csak a 19. század végére alakult ki. Arany ilyesmit 1877-ben nem hallhatott, nem láthatott.

lásában Bartalus István segédkezett. Sajnos e másik, igazán személyes hangszer további sorsáról nem tudunk semmit. Talán a család birtokában maradt, s nem került be egyik múzeumba sem.

A gitározás ekkoriban Arany legkedvesebb időtöltései közé tartozott, a Margitszigetre is magával vitte a nyári hónapokra. Mivel már 1874-ben, a *Dalgyűjtemény* összeírása idején birtokában volt a hangszer, segítségére lehetett a kottázásban is.

A saját szerzemények a legtitkosabb csoportot alkották Arany repertoárjában. Mint Bartalus írja, még ő sem tudott ezekről, holott a *Dalgyűjtemény* összeállítása kettejük szoros együttműködésére utal (s kiadója, Kodály Zoltán joggal jegyzi meg, hogy abban már megbújik egy névvel vállalt Arany-megzenésítés, Bajza József *A bajnok nője* című versére,⁵ ami nyilván feltűnt Bartalusnak):

Hogy Arany dalokat is költött, erről én csak a közelebbi múlt év tavaszán, egy látogatás alkalmával értesültem, kevéssel a „Tudós macskája” kelte után [1882. április] s ekkor sem közvetlenül Aranytól, hanem a nejétől. Miután már nem volt titok, elővette a gitárt, előkereste a nagy bajjal hangjegyezett dallamokat... nagy bajjal, mert tudjuk, hogy már nem hallott jól s csak homályosan látott. Játszani akart aztán... játszott is, de a kéz, mely egykor oly biztosan irta hatalmas költeményeit, most elgyengülve, gyakran megtagadta a szolgálatot. Átvettem végre kéziratát, ama papírszeleteket, lemásolás végett; mert az eredetit meg akarta tartani, ha netalán egyik vagy másik dallamon javítani tudna. E törekvését igazolja az is, hogy bordalával s Zách Klárával nem levén megelegedve, mindkettőhöz még egy-egy dallamot irt.⁶

Arany, miután 1882 tavaszán felesége elmondta a közös titkot Bartalusnak, nem minden szerzeményét adta át neki. Ezekről végképp nem tudunk semmit; s előfordulhat, hogy a szövegtelen dallamok közt ezek változatai is megbújnak. A korabeli praxis szerint a szótagszámok sza-

5 *Arany János népdalgyűjteménye*, kiad. KODÁLY Zoltán – GYULAI Ágost, Akadémiai, Budapest, 1952, 181. A továbbiakban: KODÁLY–GYULAI.

6 *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire*, kiad. BARTALUS István, Révai Testvérek, Budapest, 1884, 13. A továbbiakban: BARTALUS 1884. Rajta kívül Voinovich Géza is említést tesz Arany kék plajbással megvonalmazott diribdarab papírjairól, amelyek eszerint nem előregyártott kottapapírok voltak. Talán ilyennek kell elképzelnünk a saját dalok gyűjtőcéduláit, sőt akár a *Dalgyűjtemény* nyersanyagát is, amennyiben ez utóbbi tisztázatnak minősül. Vö. ARANY János, *Kisebbségi költemények* = ARANY János *Összes művei*, I., kiad. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1951, 529. A továbbiakban: AJÖM I.

porítása vagy ritkítása bizonyos dallampontokon megengedett. A *Dalgyűjteményben*, a *Zsíros kenyér, szalonna* kezdetű dalnál (I. 33. sz.) említi Arany, hogy ennek dallama szolgált alapul Petőfi *Részezség a hazáért* című, szintén mulató tárgyú dalához, amelynek viszont jelentősen eltér a versformája, 4×7-es helyett 8, 7, 8, 8, 7-es! Kérdés, hogy Arany ezt még az 1840-es évekből ismerte-e, vagy például Színi Károly kottás kiadványából, amely 1865-ben és 1872-ben látott napvilágot.⁷ Tény, hogy egy Petőfi-vers sem szerepel a *Dalgyűjteményben*, csupán ez a másodlagos utalás.

A kottával fennmaradt verssorozat így is roppant beszédes, hiszen együtt olvashatók-énekelhetők olyan alkotások (Aranytól és másoktól), amelyeket *csakis ez tart össze*, s kapcsolatukról aligha tudnánk ezen adalékok nélkül. Közös nevezőjük, hogy Arany „fogta dallamra” őket.

<i>Kondorosi csárda mellett</i>	1874.	Arany János
<i>A hegedű száraz fája</i>	1874.	Arany János
<i>A tintás-üveg</i>	1874. dec. 12.	Petőfi Sándor
<i>Toborzó</i>	1875. jan. 17.	Amade László
<i>Igyunk biz azt egy-egy kicsit</i>	1875. jan. 29.	Arany János
<i>Igyunk biz azt egy-egy kicsit</i>	1875. febr. 23.	Arany János
<i>Bú két velem</i>	A 30-as évekből	Kölcsey Ferenc
<i>A madár elnyugszik</i>	1875. nov. 5.	[?]
<i>Zács Klára</i>	1876. jún. 12.	Arany János
<i>A toronyban delet harangoznak</i>	1880. febr. 3.	Petőfi Sándor
<i>Egy kálomista pap s Csokonai</i>	1880. febr. 8.	Petőfi Sándor
<i>Csillagnak születél</i>	1880. febr. 27.	Petőfi Sándor
<i>A tudós macskája</i>	1882. ápr.	Arany János
<i>Hős fiad ha él-e</i>	(1830-as évek)	Bajza József

Az eredeti kéziratlapok elvesztek,⁸ így csupán Bartalus István gyűjtő-kéziratára támaszkodhatunk, amelybe ezeket is lemásolta. A kétkötetes forrás az 1860–1870-es években készült, ma a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete őrzi (külön jelzet nélkül), s értékes adatokat tartalmaz Bartalus *Magyar Népdalok. Egyetemes Gyűjteményének* háttéréhez: hol, mikor, kitől kapta vagy jegyezte fel az adott

7 *A magyar nép dalai és dallamai*, kiad., Színi Károly, Heckenast Gusztáv, Pest, 1865.; *A magyar nép dalai és dallamai (200 darab)*, kiad., Színi Károly, Heckenast Gusztáv, Pest, 1872².

8 Miután Bartalus visszaadta Aranynak, sajnos valószínűleg megsemmisültek a Voinovich-villa 1945-ös lebombázásakor.

dalt. Aranytól és családjától más dallamok is szerepelnek, mintegy az 1874-es kézirat kiegészítéseképp. Kodály 1952-ben már nemcsak a Bartalus-féle feldolgozást használhatta közléséhez, hanem e kéziratot vázlatokat is.⁹ Hogy Bartalus módosított-e Arany kottázásán, nem tudjuk megítélni; a kinyomtatott verzióban itt és a *Dalgyűjtemény* esetében is látunk ritmikai átalakításokat.

II.

Az alábbiakban Arany négy Petőfi-megzenésítését vesszük sorra időrendben (a többiről a tanulmány hosszabb változatában lesz szó). Érdekes, hogy a kottázás időrendje nem pontosan párhuzamosan halad a Petőfi-versek keletkezésével, s *A toronyban delet harangoznak...* mintegy beékelődik a két korábbi, epikus és vidámabb alkotás közé:

<i>A tintás-üveg</i>	[1844. szeptember]	1874. dec. 12.
<i>A toronyban delet harangoznak</i>	[1845. febr.–márc.]	1880. febr. 3.
<i>Csokonai</i>	[1844. november]	1880. febr. 8.
<i>Hozzám jössz-e?</i>	[1847. június 14–30.]	1880. febr. 27.

Bartalus II. kötet 430Jan 1874.dec.12.

Ván-dor szí-nész ko-rá-ban Me-gye-ri, Kőr-möl-ge-té, mint más,
a szin-la-pot s ka-pott e-zért egy-szer vagy öt
fo-rint-nyi bért, A mint mon-dom vagy öt fo-rint-nyi bért.

A kották közt időrendben a harmadik tétel Petőfi Sándor *A tintás-üveg*¹⁰ című versének megzenésítése, 1874. december 12-i dátum-

9 Arany saját szerzeményeit rövid jegyzetekkel közli a *Dalgyűjtemény* kritikai kiadásának függelékében: KODÁLY–GYULAI, 179–191.

10 Pest, 1844. [okt.–nov.]. Kritikai kiadás: PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július)*. Kritikai kiadás, s. a. r. Kiss József (főszöveg) – KERÉNYI Ferenc – MARTINKÓ András – RATZKY Rita – SZABÓ G. Zoltán (jegyzetek), szerk. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 1997 (Petőfi Sándor *Összes művei*, 3), 217. sz., 32–33, jegyzetek: 279–282. A továbbiakban: PSÖM 3. Megzenésítését nem említi.

mal.¹¹ Lehet, hogy nem volt hibátlan a lejegyzés, s az első sor zárlatában elírásnak tűnik a szubdomináns-zárlat (a két ütem felcserélésével javítható). Hiányzik az ismétlőjel is, holott az első sort az azonos szótag-számú második feltehetően ugyanarra a dallamra követte.¹² Bartalus is így adta ki a zongorakíséretes Arany-daloskönyvben.¹³

Bartalus szerint Arany e versek megzenésítésekor a kávéházi hangzásvilágot utánozta. Ám aligha az 1870-es évek kávéháza jutottak eszébe – mert akkor nem járt ilyen helyekre¹⁴ –, inkább saját ifjúkora, egyben a Petőfi-kor társasági zeneélményei szűrődnek le. A dallam több ilyesfélével rokon, némelyikük a *Dalgyűjtemény*ben is felbukkan, amelyet ugyanebben az évben tisztázott le Arany. A nyitó motívum előképét adó *Ha valaki vígan él* (I. 66. sz.), illetve a középrész mintájául szolgáló *Az egri kávésnak két lányát esmérek* (I. 64. sz.) talán ott sem véletlenül kerültek közel egymáshoz. Bartalus egyik homályos megjegyzése ráadásul azt sejteti, hogy Arany régebben írta ezt a dallamot, avagy a másik két, rokon műfajú darabot (a *Csokonai* mellett saját versére, *A tudós macskájára* gondolhat):

A „Tintás üveg”, melynek hőse a vándor színész Megyeri, harmadika az elbeszélő komikus daloknak. E költeménynek 30 évig kellett várnai, míg Arany 1874. decz. 12-én két társa mellé iktatta. E téren három üresen lefolyt évtized szomorú világot vet kezdetleges állapotainkra. Arany három dala teljes sikerrel nyitván meg a pályatért, óhajtandó, hogy méltó követőkre találjon.¹⁵

A „mellé iktatta” egyértelműen csak rögzítésre utal, nem komponálásra, a másik két vers ráadásul körülbelül ugyanakkor, az 1840-es években keletkezett. Ezt a rejtélyt egyelőre nem tudjuk megoldani.

A rímjátékos középrész ezúttal szoros zenei párhuzammal kap hangsúlyt. A *lapot-kapott* rímre következő rímfordító, de ismét két szótagos sorocská a dallamban egy kvinttel lejjebb ugrik, s a folytatás a mélyebb dallampontról bontakozik ki. Egyszerűbben szólva: a dallam középtengelyén a két kissor (valójában csak két hangpár) jelenti a kereszteződést.

11 *Bartalus István kézírata* II, 430.

12 Ezt az eredeti cédula híján nem tudjuk bizonyítani, de valószínűbb íráshibának tűnik egy ismétlőjel kihagyása, mint három ütem eltérő zeneanyag mellőzése.

13 BARTALUS 1884, 34–35. A dallam második fele szintén megismételve szerepel, ennek sincs nyoma a kéziratban.

14 Legfeljebb a margitszigeti Nagyszálló földszintjéről szűrődhetett be ilyesmi Aranyhoz.

15 BARTALUS 1884, 15.

Szépen összecseng ezzel, hogy két évvel később Arany maga is hasonló, 2+2 szótagos játékot játszik az *Epilogus*ban,¹⁶ majd mindkettejüket követve hatvan évvel később József Attila a *Születésnapomra* című versben, ugyancsak a kávéházi miliőt idézve, mintegy bele is foglalta a versbe.¹⁷

Szomorkás Bartalus II. köt. 444. lap (1880. febr. 3)

A to-rony-ban de-let ha-ran-goz-nak, Hej, ha o-lyan
A fe-jem te-te-jé-re süt a nap:

kö-zel vol-na sí-rom, Mint a mi-lyen rö-vid az ár-nyé-kom.

Hat évvel későbbi, 1880. február 3-i dátumot visel *A toronyban delet harangoznak*¹⁸ kezdetű Petőfi-vers dallama.¹⁹ Hallgató nóta karakterű („Szomorkás”), tripódikus beosztású, amit Arany láthatóan kedvelt a megzenésítések között és a *Dalgyűjtemény*ben is. A 4×10-es metrum fontos strófaéplet nála és Petőfinél is: ez volt a reformkori népies műdalok egyik első formai újítása. A dallam korábbi (?) változatát más versformában (10, 10, 8, 8, 3) Arany már feljegyezte egy másik cédu-lára 1875. március 4-én. A Petőfi-dalt az 1883. évi koncerteken Arany legszebb kompozíciójának tartották.²⁰

S bármilyen furcsa, de kapcsolat sejlik fel az előző kotta szövege, a *Zács Klára* (1876-os kotta) és a Petőfi-vers között: a déli harangszó motívuma, noha épp ellenkező előjellel. Aranynál drámai fordulatként vészharanggá válik az ebédre szólító harangozás, amint Felicián ráront a királyi családra, Petőfi számára viszont a nyári melankólia hangulatát, a szentelt időben is magányos ember keserűségét, „áldástalan élet”-ét tükrözi.

16 ARANY János, *Kisebbségi költemények (1860–1882)*, kiad. S. VARGA Pál, Budapest: Universitas Kiadó – MTA BTK ITI, Budapest, 2019 (Arany János munkái), [101.] sz.

17 József Attila ismerhette a Bartalus-féle kiadást, akár diákkorából, akár későbből. Bartalus könyvgyűjteménye részben Szegedre került, a kottás kiadványból is őriz példányt a Somogyi Könyvtár H. E. 5862 jelzettel.

18 Pest, 1845. [febr.–márc.]. Kritikai kiadás: PSÖM 3, 298. sz., 146, jegyzetek: 462–463. Megzenésítéseit nem említi.

19 *Bartalus István kézirat* II, 444.

20 Lásd a lentebb idézett kritikarészleteket az Ország-Világ és a Budapesti Hirlap 1883. évfolyamából.

Bartalus II. köt. 443. lap 1880. febr. 8.

Egy ká-lo-mis-ta pap s Cso-ko-na-i Egy-más-nak
 vol-tak jó bá-rá-ta-i. Ki-rán-dul egy-szer Deb-re-
 ezen-ből, S a jó bá-rát e-lőtt meg-áll, S i-hat-nám paj-
 tás! így ki-ált fel Cso-ko-na-i Vitéz Mi-hály.

Néhány nap választja el a fenti dalt egy következő Petőfi-verstől: 1880. február 8-án jegyezte fel Arany a *Csokonai*²¹ című költeményét (*Egy kálomista pap s Csokonai*).²² Különlegessége, hogy epikus műfajú, mondhatni verses anekdota, de a versszakok zárósora refrénként visszhangozza a debreceni poéta nevét. Bartalus lírai visszaemlékezéséből még arról is van képünk – egyedülként az Arany-szerzemények közül! –, hogy a költő miként adta elő:

A kálomista pap s Csokonai Vitéz Mihály mulatságos története eszembe juttatja azt a rövid másodperczet, midőn Arany előadása közben az első versszak végén levette kezét a gitárról s felém fordult, félhangosan ismételvén az utolsó sort: „Csokonai Vitéz Mihály!” S ezt arczának egy pillanatnyi derűtsége követte, oly pillanat, melyben a régi Aranyt véltem látni.²³

A sor végi (le nem kottázott) visszhangjáték kézenfekvő analógiát sejtet Csokonai híres saját versével, *A tihanyi ekbóhoz* szólóval, amelyet széles körben énekeltek, Arany is feljegyezte a *Társas dalok* között (II. 24. sz.), sőt kissé a záró sorocskák dallamíve is rokonítható. Arany szerzeménye viszont talán eredetileg mégsem 2/4-es lüktetésű volt, hanem a vers metrumának jobban megfelelő 3/4-es, amint azt Kobzos Kiss Tamás

21 Pest, 1944. [okt.–nov.]. Kritikai kiadás: PSÖM 3, 214. sz., 26–28, jegyzetek: 264–270. A megzenésítést nem említi.

22 *Bartalus István kézírata* II, 443.

23 BARTALUS 1884, 15.

a színpadi gyakorlatban is meghonosította. Annál inkább, mivel Arany sem mindig a legbiztosabb kézzel kottázott: a 2/4 és a 3/4 között sok elírás van a *Dalgyűjtemény*ben, így a saját kompozíciónál is fennállhat a korrekció lehetősége. Dr. Nagy Frigyes hívta fel a figyelmemet, hogy a zárlat gyakorlatilag azonos Ludwig van Beethoven opus 27-es cisz-moll zongoraszonátája – közkeletű nevén: *Holdfény-szonáta* – 2. tételének Desz-dúrban megszólaló vezérmotívumával. Ez még annak esélyét is felveti, hogy a dallamra Arany zongoratanulmányaiából emlékezhetett (ha nem is ő maga játszotta, hiszen ez nem feltétlenül kezdőknek való darab). 1834–1835-ben Kisújszálláson Török Pálnál önállóan tanulgatta a zongorázás alapjait az ott fellelhető régi kották nyomán. Beethoven közismert darabja jó eséllyel köztük volt. Mivel a szonátát 1801-ben írta, s 1802-ben jelent meg Bécsben, még akár maga Csokor-nai is hallhatta, játszhatta.²⁴

Bartalus II. kötet 442. lap 1880. febr. 27.

Csil- lag- nak szü- let- tél Ma- gas- ban fé- nye- sen;
 Be- lő- led itt a- lant Kis mécs vi- lág le- szen,
 Mely csak szűk há- za- mat vi- lá- go- sít- ja meg.
 Le- ány hoz- zám jösz - e? „If- ju hoz- zád me- gyek.”

A Petőfi-ciklust egy lírai dal zárja 1880. február 27-i dátummal: a Szendrey Júliához szóló házassági fogadalomvers, a *Hozzám jösz-e?*,²⁵ amelynek kezdősora: *Csil-lagnak születél* (itt: *születté*).²⁶ Mindhárom versszak végén a völegény rövid kérdése és a menyasszony rövid válasza szerepel refrénként:

²⁴ Kodály nem utal erre az analógiára a jegyzeteiben, vö. KODÁLY–GYULAI, 191.

²⁵ Pest, 1847. [jún. 14–30.]. Kritikai kiadás: PETŐFI SÁNDOR *Összes költeményei* (1847). *Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Budapest, Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor összes művei), 634. sz., 92. jegyzetek: 441. A továbbiakban: PSÖM 5. A megzenésítést nem említi.

²⁶ *Bartalus István kézírata* II, 442.

„Leány, hozzám jössz-e? Ifjú, hozzád megyek.”

A dallamhoz Bartalus rövid jegyzetet fűz: „Mint Arány [!] a dal fölé írta: »Czikornyás«”. A *Tamburás öreg úr* ismert sorában is ezt a jelzőt használta, bár ott a szöveg jelzőjeként. Arany valóban szinkretikus dallamot írt, de talán mégsem rosszabbat, mint a nótaszerzők Petőfi-dalai. Az 1883-as emlékkoncerteken kifejezetten nagy sikert aratott (lásd alább). Az egyszerre dúr és moll tercekre épülő dallam érzékletesen mutatja be az öröm és kétségek közt lavírozó, de végül egymást választó ifjú pár hangulatait.

III.

A költő halála (1882. október 22.) után hamar szárnyra keltek a hírek gitártudásáról, majd saját szerzeményeiről is. A pesti tudósításokat (pl. Budapesti Hírlap) több helyütt átvették, így országos súlyú információ kerekedett belőlük.²⁷ Annál inkább, mert a dalok kiadását nyomban összekapcsolták a közadakozással, amely az Arany-szobor felállítására indult szinte a gyász első óráiban. Bartalus István viszonylag hamar, 1883. január 16-án – más forrásban: 18-án – koncertet szervezett Arany megzenésítéseiből, Fraknói Vilmos jóvoltából (az Akadémián, az egykori lakásban). E napon csak zárt körben, Aranyné jelenlétében hangzott el három darab:

ARANY, MINT ZENESZERZŐ. Arany János hagyatékában tudvalevőleg az elhunyt nagy költő által szerzett több dalt is találtak. E hó 18-án alkalmat nyújtott Fraknói e dalok meghallgatására Arany özvegyének s szűkebb körű vendég-társaságnak. Bartalus zongorakísérete mellett Takács Lajosné énekelte a dalokat el. Az érdekes estélyről ezeket olvassuk: Az első dal volt: „Hozzám jössz-e?” Petőfítől (A „Csillagnak születél” kezdetű). Ez tulajdonképp egy szerenáde – kifejezésteljes, elragadó szép. Az első hangokra Aranyné szemeibe könnyek gyűltek, a meghatottság és visszaemlékezés könnyei. Aztán jött a második, a „Kondorosi csárda mellett...” Ez már magyar népdal. Egészen eredeti típussal. Tele érzéssel és játsszi

27 Pl. a Nemere 1882. november 2-án *Arany János mint zeneköltő* címmel közölt apró híradást a [Buda]pesti Hírlap nyomán, 18 szerzeményt és a többi megsemmisítését is említve.

pajzánssággal, a mint a költemény alaphangja megkívánja. – A harmadik dal „A toronyban delet harangoznak”, mely meghatottságot [!] keltett. Mintha hatyúdal volna, olyan bánatos, szívhez szóló. Később megjelent az estélyen Liszt is, ki szintén vágyott hallani Arany dalait. Egymásután mutatták be mind a három dalt s éppen oly osztatlan tetszés közt, mint előbb. A maestro figyelemmel hallgatta azokat s mindenik után tetszésének, elragadásának adott kifejezést. Azután még eljátszatott Bartalussal egy párt azok közül, melyek csak zongorán vannak átírva s ezek dallamairól is éppen úgy nyilatkozik. Még azután is beszélt e dologról, kiemelve, hogy a költőnek zenében is költői gondolatai voltak. Beszélt az előkelő művésznővel is, köszönve a szerzett élvezetet. Pár hét múlva a közönségnek is lesz alkalma ítélni fölöttük a Kisfaludy-társaságban, s akkor, ha majd kiadatván, közkézre kerülnek.²⁸

Liszt és Aranyé biztatása egyaránt nagy erőt adhatott Bartalusnak. Január végén hosszabb felolvasást tartott a Kisfaludy Társaságban (ez lett a kottakiadvány előszava),²⁹ szintén zenei példákkal.³⁰ Aznap Láng Fülöp bariton szólista adta elő a dalokat, bár a kritika szerint kevésbé sikerülten:

Arany igénytelen, egyszerű dallamai oly álpáthoszszal előadva, mint ahogy Láng urtol hallottuk! Némely helyeken oly módosításokat eszközölt pathetikus hangulatában a dalokon, miket Arany-nak lehetetlen imputálnunk.³¹

A program után nem hivatalosan fellépő Takácsné viszont ezúttal is nagyobb tetszést aratott. A műsorban kilenc dal hangzott el, sorrendben:

28 ISMERETLEN, *Arany, mint zeneszerző*, Ország-Világ (1883), 78.

29 Az első közlés: BARTALUS István, *Arany János dallamai*, Fővárosi Lapok 27. 1883. február 1., 174–175.

30 A koncertet a sajtó is széles körben hirdette, kedvcsinálót közölt róla a Pesti Napló (1883. január 17.), a kolozsvári Magyar Polgár (1883. január 19.), az előző esti zártkörű koncert benyomásait is rögzítve, pl. „A dalok nem mind készültek magyar ritmusra. Vannak közöttük tréfás és komoly románczok, melyek nem a népdal formáiban vannak írva.” Utolsóként, 1882 áprilisára datált szerzeményként tévesen nem *A tudós macskáját*, hanem az Amade-dalt tünteti fel az ismeretlen cikkíró.

31 VÉN SAS, *Arany János mint zeneszerző (A Kisfaludy társaság mai üléséről.)*, Budapesti Hírlap 3, 1883. február 1. 32. sz., 1–2. Beszámolt az eseményről a kolozsvári Ellenzék 1883. február 1-jei száma és a Magyar Polgár 1883. február 5-i száma (a műsor részleteivel).

A hegedű száraz fája
 Kondorosi csárda mellett
 A tintás üveg
 A tudós macskája
 Csokonai
 Toborzó
 Csillagnak születél
 A toronyban delet harangoznak
 Igyunk [biz azt]

Arany saját verseiből négy hangzott el, tehát ugyanannyi, mint Petőfítől. Mindkét koncerten kimaradt a hivatalos műsorból a *Zács Klára*, ennek feldolgozása talán még nem készült el ekkorra (bár Bartalus a dallamot megmutathatta Lisztnek zongorakivonatban). A *Zöld Marci*-dal sem szerepel a repertoárban, sőt a közreadó mellőzte a hivatalos kottakiadványból is, talán hibásnak tartotta vagy nem elég eredetinek. Az *Igyunk* két változata közül valószínűleg a moll dallam csendült fel, amely hamarosan bekerült a nyomtatott sorozatba.

A kiválasztott kottákat Bartalus 1884-ben zongorakíséretes, illusztrált albumban adta ki *Arany János dalai* címmel, Gyulay László romantikus rézkarcaival.³² Az exkluzív gyűjteményre ezrével küldték ki az előfizetési felhívásokat, hiszen a bevételt az Arany-szoborra kívánták fordítani. A reprezentatív kiadás mellett egy szerényebb kivitelű széria is készült. Mégsem övezte országos érdeklődés, legalábbis a remélt haszon elmaradt, s Bartalus 1887-ben, öt évvel a költő halála után több mint 1000 forint veszteségről adhatott számot.³³ Ekkoriban már inkább a kórusfeldolgozások jöttek divatba Arany kompozícióiból (még jobban eltávolodva a dalok eredeti hangzásvilágától és karakterétől), Bartalus István, Koessler János és Major Gyula férfi- és női karra egyaránt átültették ezeket, koncerteken is elhangoztak.³⁴ Arany dallamai csakhamar dalárdaesteken vagy iskolai ünnepélyeken folytatták útjukat.

Meglehet, hogy sokakhoz épp koncertélményként, énekelve jutottak el. Ki tudja, József Attila például nem így ismerte-e *A tintás-üveget*.

32 Már csak ilyen fájó távolból tudom megköszönni TARJÁNYI Eszter segítségét, aki a nehezen megszerezhető kiadvány elektronikus változatát elküldte nekem.

33 A Vasárnapi Ujság 1887. október 23-i számát idézi PAPP Viktor, *Arany János és a zene*, Kisfaludy Társaság Évlapjai (1933–1936), 192–212, 207.

34 *Uo.*, 208.

IV.

Érdeemes utánagondolnunk: hogyan viszonyul Arany négy ismert Petőfi-megzenésítése a Petőfi-kultuszhoz, az életmű megítéléséhez? Elárul-e valamit a két barát viszonyáról? Hozzájárul-e esetleg a Petőfi-filológiához?

Messzire vezetne, ha az Arany műveiben felbukkanó Petőfi-remiszcenciák között akarnánk elhelyezni a négy megzenésített verset. Egyértelmű, hogy ezeket a szövegeket Aranynak az átlagnál jobban kellett ismernie, belső hangján keresve az éneklésre való dallamot. Az is közös bennük, hogy más nem zenésítette meg őket ekkoriban³⁵ (az olyan eseteket nem számítva, ha alkalmi dallam–szöveg párosítással „ráfogták” valamelyiket egy azonos versformájú dallamra). Arany tehát az énekelt Petőfi-korpuszt új darabokkal bővítette, s a későbbi nyomtatott kiadás révén ugyanúgy elterjedhettek volna, mint a nótaszerzők közismert alkotásai.

Formai tekintetben négy teljesen különböző megoldással élt. A műfajaik is változatosak: két verses anekdota, egy zsánerdalnak álcázott költői panasz és egy kissé kiforgatott házasének. Valójában régi műfajok petőfiesített átdolgozásai. Amennyire tudjuk, Petőfit nem vonzotta a dallamra írt versek jól bejáratott gyakorlata, így az idősebb költőtárs nem törekedett olyasféle dallamot szerezni, amilyenre Petőfi gondolt. Egy kivétellel még csak nem is olyat, amelyet a szép számmal jelentkező dalszerzők írtak volna, *A toronyban...* pedig talán tudatosan simul bele ebbe a nótaszerű hagyományba. Az 1883-as koncerteken bizonyára ezért is aratott nagy sikert: problémamentesen illett abba a dallamstílusba, amelyet Petőfihez illőnek éreztek. S ne feledjük: Aranynak a „porló szerető” utáni vágyakozás, illetve a halálba áthívott halandó képe visszatérő motívum a balladáiban³⁶ – Petőfi könnyeden induló zsánerdala éppígy nagyon mély, még beforratlan sebek fölötti pallóként vezet.

Kis kitérőt kell tennünk. A déli falusi elégia Arany-féle dallama rokonságban áll a koncerteken el nem hangzó *Zöld Marci*-megzenésítéssel, az pedig a *Fürdik a holdvilág* Bognár Ignác-féle nótájára kacsint, amely szintén 4×12-es metrumú (1856–1857-ben jelent meg, így Arany

35 Vö. TARI Lujza, „A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik: »Más hazában híven őrzik / Mindazt, ami nemzeti«, Magyar Napló 11. 1999/7., 22–35. Hangzó kiadványként: [TARI Lujza, szerk., bev.], *Petőfi Sándor versei népzeneinkben*, CD (Kiskőrös: Petőfi Szülőház Múzeumi és Művészeti Alapítvány, 2017).

36 Vö. Csörsz Rumen István, *A mesterkedő mester. Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben*, Irodalomtörténet 2017/4., 432–449, 448–449.

akár már Nagykőrösön megismerhette).³⁷ Vagyis akaratlanul Petőfi-reminiscencia volt, méghozzá közismert. A *m m f m* kezdetű 3. sor áthallásaira Arany másik saját dallamával (*Kondorosi csárda mellett* – ugyancsak betyár témájú vers!) már Kodály felhívta a figyelmet.³⁸ *A madár elnyugszik zöld fának ágain* kezdetű Zöld Marci-búcsúdál szerzőjét nem ismerjük, de nem zárható ki, hogy esetleg ez is Petőfié: netán a megsemmisített *Zöld Marci*-színdarab betétdala, ami valamiért fennmaradt (talán épp a színészek közösségi hagyományában).³⁹ Ám ha így is volt, Arany legfeljebb gyanakodhatott erre, de nem foglalt állást, s sehol sem jelölte Petőfi vélt szerzőségét – holott a *Dalgyűjtemény*be is leírta ugyanezt a verset egy másik, cikornyásabb dallammal –, ahogy Erdélyi János sem.⁴⁰ Ezért a mostani elemzésből kihagytuk, de fontos lenne egyszer szorosabban megvizsgálni. Petőfinék az 1847-ben, vagyis évekkel a balszerencsés drámakísérlete után írt *Zöld Marci* című verse nemcsak a 4×12-es forma miatt rokon ezzel a rabénekkal, hanem szemléletében és szókincsében is, szándékolt darabosságával, színpadiasságával.⁴¹ Továbbgondolva: a helyi betyár versbe szedésével Petőfi jócskán hozzájárult (volna) Debrecen és a Hortobágy kultuszához. Innen viszont egyenes út vezet Arany mikrovilágáig, aki szalontai és debreceni diákként ebben a térben mozgott otthonosan, a *Dalgyűjtemény*ben is szerepel a Fazekas Mihály *Hortobágyi dal*ának mintájául szolgáló köz-költészeti alkotás (I. 24. sz.), akárcsak a fegyverneki pusztán felakasztott Barna Péter balladája (I. 13. sz.), amelyet Arany többször idézett és imitált. Összefoglalva: Zöld Marci kapcsán a két költő számára közös érdeklődési kört jelentett a hortobágyi és bihari betyárvilág, sőt később a Petőfi-nóta dallamának hatása miatt sajátos zenei összefüggéseket is teremtett. Ez utóbbiak akkor is fennállnak, ha az anonim verset valóban nem Petőfi írta.

A Hozzám jössz-e? inkább Takácsné hiteles előadása által lett emlékezetes, hiszen a két költő közti barátság érzelmi rezdüléseit engedte

37 BOGNÁR Ignác, *50 eredeti nép és magyar dal*, I., Rózsavölgyi és Társa, Pest, 1856.; BOGNÁR Ignác, *50 eredeti nép és magyar dal*, II., Emich Gusztáv, Pest, 1857. A Petőfi-dal

38 KODÁLY-GYULAI, 191.

39 Bővebben pl. Csörsz Rumen István, „...melyben a dal megfoghat”. *Arany János Dalgyűjteménye (1874) mint ibletforrás = ...és palota épül a pusztá beszédből*. Akadémiai tudományos ülészakok a 200 éves Arany Jánosról, szerk. GÁBORI KOVÁCS József – MAJOR Ágnes, Reciti, Budapest, 2017, 163–212, 195–196.

40 *Népdalok és mondák* [I], Magyar népköltési gyűjtemény, kiad. ERDÉLYI JÁNOS, Beimel József, Pest, 1846, 235. sz., 191–192.

41 Kerényi Ferenc szerint nem meglepő, hogy Petőfi 1847-ben újra feldolgozta a témát. PSÖM 5, 395–396.

látni. Sőt Bartalus 1883-ban, az ősbemutatón a közismerten tartózkodó Aranyé szemében is könnyet látott megcsillanni. A megzenésítés nagyon összetett gesztusnak tűnik Arany részéről. Egyrészt: a négy versből ez az egyetlen, amelyik nem volt benne a költőtől kapott kötetben,⁴² mivel 1847 júniusában írta. (A dedikált példányban a másik három versnél sem találunk bejegyzést sem a szövegben, sem a tartalomjegyzékben.)⁴³ Lehet, hogy elküldte Aranynak, de nem ismerünk ilyen másolatot. Az Emich-féle 1850-es évekbeli elkobzott kiadások aligha jutottak el Arany kezébe, így legkorábban 1858-ban ismerhette meg.⁴⁴

Másrészt a vers igazi különlegességet jelent: Petőfi költészetében ez az első (!) hely, ahol Júlia önállóan megszólal. Sok vers szól *róla* vagy *hozzá*, de itt – aligha véletlenül – ő maga mond igent, a színpad törvényei szerint háromszor, az élet kanyargós útjairól érkező költőnek.⁴⁵ A 18. századi házasecékek, epithalamionok hangulatát idéző dalhelyzetből valójában csak a férfi szólama bontakozik ki, aki aggódik a csillagként földi fénné zsugorodó lány sorsa és közös életük miatt, amit az apai tiltás és az előítéletek rémképe súlyosbít. Az 1. és 4. sor könnyed dūr motívumait a 2–3. sor moll feszültsége ellenpontozza, mintha valóban a vers hangulatát öntené zenébe. Ez nem jellemző Arany többi kompozíciójára, hacsak a *Tamburás öreg úr* érzékletes leírását nem tekintjük ilyen dallamvízióknak, amely valószínűleg a Barna Péter-ballada dallamára vonatkozik.

A köztudatban nyilván élt még némi emlék arról, hogy Arany ellemezte Szendrey Júlia újraházasodását, noha az egzisztenciális indokokkal tisztában volt. A nagy tehetségű s később rossz házassága miatt sokat szenvedő asszony figurája feltehetően át- meg áthatja Arany kései műveit, a *Tetemre hívást* mindenképp, amelynek sikerét maga is „Petőfié- nek” tulajdonítja; véleményem szerint a *Szeptember végén*ből ihletett versforma, kifejezések és az arra felelő tematika miatt.⁴⁶ A *Hozzám jöss-e?* megzenésítése vagy legalábbis lekottázása csaknem három évvel későbbi a felkavaró balladánál. A Júliához szóló, sokat idézett Petőfi-ver-

42 PETŐFI Sándor *Összes költeményei. Egy kötetben* [Emich Gusztáv sajátja], Pest, 1847. Aranynak dedikált példány, amelybe később Arany egy Victor Hugo-verset és az *Odüsszeia* egy sorát is lemásolta: MTA KIK Kézirattár K 518.

43 *Uo.*, 246–247, 268–269, 313–314. Érdekes, hogy *A tintás-üveg* után a kötetben következő vers *Az öreg úr* (269–270.), amely épp azokkal a szavakkal kezdődik, mint Aranynál *A tamburás öreg úr*: „Az öreg úrnak (élete)”.

44 PETŐFI Sándor, *Újabb költeményei*, II., Emich Gusztáv, Pest, 1858, 1:234.

45 Érdekes, hogy az ugyanekkor írt *Műzsám és menyasszonyom* című versben folytatja a dialógust – de nem Júliával, hanem „régiszeretőjével”. PSÖM 5, 636. sz., 94–96.

46 Bővebben: Csörsz, *A mesterkedő mester*, 448–449.

sek sorából épp ezt emelte ki Arany, mivel dalszerű, de egyedi, a 4×12-es strófa nyugalmával ötvözi a feszült monológot, de refrénnel állítja meg. Vegyük észre, hogy a vers dallá változtatását a kortársak megbékélő gesztusnak tekintették a szeretett barát és menyasszonya emlékével. Aranyné (akivel a költő együtt szokta énekelni kedves dalait, tehát fejből tudhatta) éppúgy érzékelhette ezt, mint az ősbemutatón éneklő Takács Lajosné. Bartalus pedig új címet adott neki a nyomtatott, zongorakíséretes kiadásban: *Éji dal*, az eredeti cím csak alcímként szerepel.⁴⁷

A két megzenésített anekdota épp arra a tudatos régieskedésre világított rá, amelyet Petőfinél megosztó tulajdonságnak tartottak a kortársak. A dalok lejegyzésének (esetleg keletkezésének) időrendje szinte jelképesen végigköveti a két költő egymáshoz való viszonyát is. Elsőként Arany *A tintás-üveg* megzenésítését írta le: ez a közös vándorszínészellet emléke, kesernyés emlék az egyetlen kabáttal bíró művészek világából. A *Csokonai* éppígy kettejük közös elődjét idézi, akitől szavakat, rímeket, frázisokat tanultak, Petőfi jóformán a „bőrbe búj”, Arany pedig legkésőbb Debrecenben számos Csokonai-dalt megismert, a *Dalgűjteményben* és a *Bartalus-kéziratban* ezek lejegyzéseivel is találkozunk. *A toronyban delet harangoznak* egy alföldi, falusi környezetbe helyezett elégia, valójában az elhunyt kedves utáni halálvágy dala. Az irodalmi népiesség közös, kísérleti terepén játszódik, ahol a megszkott díszletek a személyesebb költői hanghoz adnak mintegy küszöbmotívumokat.

Arany a négy Petőfi-versből csupán kettőt idéz egész életművében, azoknak is csak a címét (egyiket tévesen), a *Széptani jegyzetek* iskolai előadásszövegében:

13. §. KÖLTŐI ELBESZÉLÉS. KÖLTŐI BESZÉLY

E név, a költői elbeszélés igen széles értelmű. Ugyanis kiterjed mindazon kötött alakú (verses) elbeszélő költeményekre, melyek más fajhoz nem számíthatók. Lehet komoly vagy víg, mesés vagy nem az; magasb vagy házi körből vett. Ily értelemben Ovid „*Metamorphosisa*”, Garay „*Szent Lászlója*” épen úgy költői elbeszélés, mint Petőfinél a *Megyeri* vagy *Csokonai* című rövid költemény.⁴⁸

47 BARTALUS 1884, 74–76.

48 ARANY JÁNOS, *Széptani jegyzetek* (1857/1858), I. rész 13. §. Kritikai kiadás: Arany János, *Prózai művek 1. Eredeti szépprózai művek, szépprózai fordítások, kisebb cikkek, tanulmányok, iskolai jegyzetek*, kiad. KERESZTURY Mária, Akadémiai, Budapest, 1962 (Arany János összes művei 10), 532–565, 553.

A felsorolt műveket valóban csak az epikum elsődlegessége köti össze, de mindenesetre jelzi, hogy Arany e Petőfi-műveket iskolapéldaként emlegette a nagykőrösi katedrán. Mindkettőhöz vidám dúr dallamot rendelt, amelyek – mint fentebb már láthattuk – a 19. század első felének magyar közköltészetét és zenei világát idézik. Voltaképp ez az ő közös ifjúságuk ideje Petőfivel, fiktív, elmaradt közös élmények derűjével.

Végül egy adalék a Petőfi-kultusz képi vonatkozásaihoz. Arany egyszerű, maga mulatságára írt gitáros darabjai a zongorakíséretes dalalbumban immár teljesen más közönséghez is eljutottak. Miközben saját

műveiből nem jelent meg az életében illusztrált kötetes kiadás – bizonyára maga a költő sem vágyott erre (jó rajzkészsége és kifinomult képzőművészeti ízlése lévén nehéz lett volna a kedvére tenni ilyesmivel) –, a halála után kevéssel már tucatszám készültek az illusztrációk.⁴⁹ Gyulay László rézkarcai, amelyek a kottás kötetet díszítik, szoros kapcsolatban állnak a „hazai művészek” rajzaival ékes Petőfi-kiadással (1877),⁵⁰ de

49 Köszönöm Kaszab-Asztalos Emese és Sidó Anna szakvéleményét.

50 PETŐFI Sándor *Összes költeményei*, Hazai művészek rajzaival díszített második képes kiadás, Athenaeum, Budapest, 1877.

Gyulay nem szerepel a Petőfi-kötetben. Sőt az Arany-dalalbumban kiadott Petőfi-versek közül csak a *Csokonaihoz* találunk illusztrációt a néhány évvel korábbi díszkötetben, Greguss Jánostól.⁵¹ Mondhatni: Gyulay művei kiegészítik a nagyobb hírnévű művészek ottani képsorozatát.

A tintás-üveg, a *Csokonai* és *A toronyban...* a szokásos, vidám vagy félig idilli képsorokat idézik. A *Csokonaihoz* készült rajzon látható, csikóbőrös kulacsát magasra emelő költőfigura hatással lehetett a debreceni Kollégium lépcsőházában látható, *Csokonai a Nagyerdőn* című freskó mellékalakjára (Gáborjáni Szabó Kálmán, 1937–1938).⁵² Az *Éji dal* azonban nagyon hangsúlyos képi környezetet kapott: a versszöveg iniciáléjába is belefoglalták a felemelt kezű Petőfit és hozzá bújó menyasszonyát (74), az átellenes oldalon pedig egész oldalnyi, fent félkörívvel zárt, oltárképre emlékeztető kép fogadja az olvasót (75). Itt a költő és jegyese kézen fogva, szemközt fordulnak egymással, így fogadva hűséget egy angolkert kőpadjánál. Őszintén szólva nem nagyon hasonlít a két nőalak; talán az egyik rajz valaminő korábbi munka átdolgozása. Mindenesetre a kötetet méltó és optimista szólammal, éji tónusban zárja le a dal és annak illusztrációi is. Ez pedig mintegy beteljesíti Arany szelídítő, békéltető gesztusát, amellyel dallá tette Petőfi lánykérő párbeszédét.

51 Uo., 238.

52 A freskóról lásd ARANY Lajos, *A fá nem tudta elhordani súlyos gyümölcsét. Tisztelegés Csokonai halála évfordulóján*, <https://reformatus.hu/egyhaziunk/hirek/a-fa-nem-tudta-elhordani-sulyos-gyumolcset/> (Utolsó hozzáférés: 2022. január 28.).